

УДК 929 Маслов (477) "1880/1957"

О. І. ЄМЧУК*

СЕРГІЙ МАСЛОВ – УЧЕНИЙ І ПЕДАГОГ
(до 130-річчя від дня народження)

Здійснено загальний огляд його наукової спадщини, проаналізовано причини існування значної кількості ненадрукованих праць Сергія Івановича Маслова (1880–1957), що зберігаються в особовому архіві вченого.

Ключові слова: Сергій Іванович Маслов; вчений; педагог; наукова спадщина; особовий архівний фонд; бібліотека.

Минуло 130 років від дня народження українського вченого Сергія Івановича Маслова (1880–1957), який відомий широкому загалу науковців як один із видатних істориків української книги, член-кореспондент Академії наук УРСР (1939), доктор філологічних наук (1948), професор (1935), автор понад 100 актуальних донині праць з археографії, книгознавства, бібліографії, палеографії та інших історичних та філологічних дисциплін¹.

Окреслюючи головні віхи його науково-педагогічної діяльності², зосередимо увагу на причинах існування значної кількості неопублікованих праць, що зберігаються в Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського в особовому фонді вченого (ф. 33, 8 351 од. зб.). Наукові праці С. Маслова відповідали таким основним напрямам: книгознавчі дослідження та твори з історії книгодрукування, бібліографічні праці, евристично-літературознавчі та філологічні роботи. Більшість праць вважались творами синтетичного, універсального характеру. Ці напрями можна збільшити за рахунок різних археографічних, історико-краєзнавчих, бібліотекознавчих, історико-філософських, науково-популярних та науково-методичних праць, збережених в його особовому архіві. С. Маслов першим здійснив масштабний розшук, палеографічний і філологічний аналіз та публікацію творів багатьох маловідомих українських письменників XVI–XVIII століть, першим виконав цілісний науковий огляд українських стародруків, розробив принципи укладання українського бібліографічного репертуару XVI–XVIII століть. У 1925 р. він опублікував працю “Українська друкована книга XVI–XVIII ст.”, першу серед книгознавчих видань, перевидану в Європі³.

Історикам відома педагогічна діяльність С. Маслова як викладача палеографії на історичному факультеті Київського державного уні-

* *Ємчук Оксана Ігорівна* – головний консультант департаменту Апарату Ради національної безпеки і оборони України.

Учасники семінару С. Маслова.
м. Саратов. 1916 р. (С. Маслов сидить в центрі)*.
Публікується вперше. ІР НБУВ, ф. 33, спр. 4059, арк. 1.

верситету, в аспірантурах Інституту історії Академії наук УРСР, Центрального державного історичного архіву, його активна робота у складі архівних комісій, секцій та експедицій, як авторитетного спеціаліста, організатора справи виявлення, впорядкування та збереження цінної архівної спадщини. У березні 1942 р., перебуваючи в евакуації в м. Уфі, він склав “Інструкцію для відновлення музеїв, бібліотек і архівів у містах, звільнених від німецьких загарбників” (разом з Л. Славніним). Він завжди цікавився станом справ в архівних установах, на історичному факультеті університету⁴. С. Маслов зробив помітний внесок у розвиток архівної освіти, працював на різних посадах у Київському археологічному інституті, зокрема на посаді ректора він намагався створити освітній заклад європейського рівня.

Більшість історіографів однозначно оцінюють наукову спадщину С. Маслова як ученого-фундатора методики наукового опису рукописів

**На звороті фотографії напис:* Маслов Сергей Иванович, Любянский Николай Михайлович, Сахаров Николай [], Скрипунь Михаил Осипович, Марковский Евгений Михайлович, Филиппович Леонид Петрович, Попов Павел Николаевич, Масленков Леонид Александрович. 1 апреля 1916 г. Саратов. С дарственной надписью участников Семинария С. И. Маслова о первом семинарии (1914–1916 гг.).

та стародруків, проте і нині виникають дискусії. Наприклад, С. Міщук спростував думку Н. Черниш про використання С. Масловим започаткованої І. Свенціцьким методики⁵. Тут доречно згадати один із листів І. Огієнка до С. Маслова, де він писав у 1926 р.: “Змушений працювати найбільше у п. Свенціцького, а він власне унеможливує всю працю мені. Особливо тепер, коли його “Початки книгопечатання” рішуче осудили всі як мало наукове видання”⁶.

Розглядаючи наукову спадщину вченого, ми прагнемо з’ясувати причини, що призвели до накопичення майже готових до друку наукових праць в його архіві. По-перше, варто згадати об’єктивні причини цензурних обмежень в роки критики, репресій з боку влади. Так, на початку 1930-х рр. С. Маслова піддавали суворій критиці за буржуазні погляди, аполітичність та релігійність, і як результат, – протягом чотирьох років він не мав змоги публікувати свої праці, писав “у стіл”⁷. Із характеристики архівної справи Кваліфікаційної комісії НАРКОМПРОСУ за 1935 р. ми дізналися таке: “Типово буржуазний професор. Одвертих виступів не має, бо він аполітичний. Проявляє голий академізм у викладанні. Дати соціально-економічний аналіз бази літературних явищ абсолютно неспроможний. Потопає в голому фактажі”⁸. Залишилась неопублікованою велика наукова праця, яку вчений готував як докторську дисертацію: “І. Мазепа в літературі к. XVII – п. XVIII ст.” Йому наполегливо радили змінити назву роботи, тому що ім’я І. Мазепа було “непопулярне”⁹. Цю розвідку частково внесено до “Нарисів з історії віршованої та панегіричної літератури в Росії і в Україні XVII–XVIII ст.”, яку також не було повністю опубліковано. У 1946 р. взірцевого філолога було звинувачено у буржуазному націоналізмі та антикласовому підході до висвітлення історії української літератури в “Нарисах історії української літератури” (1945, співавтор Є. Кирилюк). За рік С. Маслова було позбавлено авторства підручника з української літератури для філологів. Ученого звинувачували у захопленні ліберальними ідеями М. Грушевського, С. Єфремова, Б. Грінченка, П. Куліша. У 1947 р. С. Маслова розкритикували за підготовлену разом з К. Гуслистим та М. Рильським книгу “Українська культура”, у якій знову повторились такі ж “буржуазно-націоналістичні помилки”¹⁰. Причинами затримки публікацій наукових творів були також складні сімейні обставини, коли треба було утримувати родину: дружину та двох синів. Він був змушений працювати одночасно в 10-15 установах, особливо в тяжкі 1920-і рр.

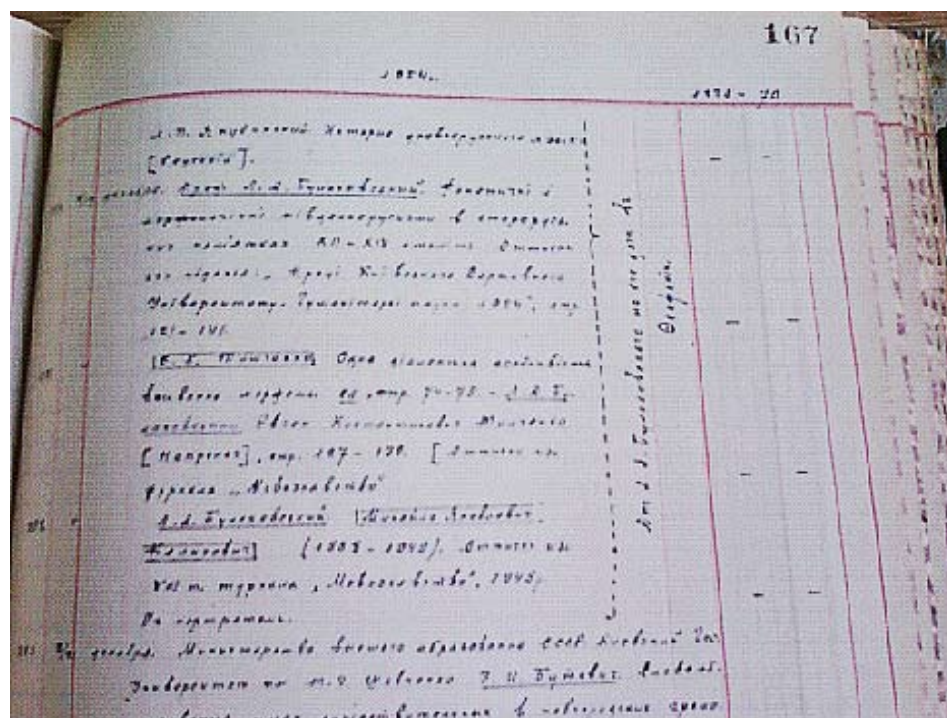
Окрім об’єктивних причин, що вплинули на кількість публікацій наукових творів, були й суб’єктивні: С. Маслов сам відмовлявся від оприлюднення своїх досліджень. Як свідчать його колеги та учні, він вирізнявся надмірною вимогливістю до себе, до кожного друкованого слова. За висловом О. Білецького, “дух акрибии, доведений до край-

них пределов”, змушував С. Маслова публікувати наукові праці тільки під тиском колег чи керівників установ, де він працював¹¹.

Можливо, найголовнішим даром С. Маслова був дар педагога, вихователя молоді. Декілька поколінь вітчизняних філологів, книгознавців, істориків пройшли через його школу. За висловом В. Колосової, учениці С. Маслова, він був педагогом “Божою милостю”, бо вмів прищепити любов до того предмета, який викладав¹². Не зважаючи на особливу делікатність, вишуканість, доброзичливість поведінки, С. Маслов був дуже принциповим, навіть суворим педагогом. Скласти іспит йому було дуже важко. Наприклад, його приятелька Катерина Білоцерківська скаржилася, що він “мучив” її на екзамені півтори години¹³. Як згадував його найближчий друг і колега О. Назаревський, під час навчання в Семінарі В. Перетца було характерним “звичайно рівне, спокійне поводження Сергія Івановича з молодшими членами семінарію, його сувора, але доброзичлива щодо початківців критика, готовність завжди допомогти, поділитися своїм досвідом і знаннями”¹⁴.

С. Маслову доручали зробити історичний огляд історико-філологічної школи Київського університету, зокрема у 1935 р., 1944 р. та 1947 р.¹⁵ Він проаналізував історію кафедри російської літератури в частині спільного викладання курсів української та російської філології до 1917 р. Робота Сергія Івановича стала основою для подальших історичних оглядів¹⁶. Також він часто у публічних виступах порівнював дореволюційну та нову гуманітарні школи, бажав студентам берегти її кращі традиції¹⁷.

Талант педагога поєднувався в особі С. Маслова з особливим даром ділитися своїми науковими здобутками з колегами, а головне – започатковувати наукові студії, відкривати нові історіографічні джерела, розробляти нові методики для подальшого розвитку тієї чи іншої наукової теми наступниками. Ймовірно, не випадково один із щоденників молодого вченого починався заголовком: “Такова судьба всех первых откровений: их заслуга в почине, не в завершении”¹⁸. Цю схильність віддавати свої праці він виявив ще в юності, коли навчався в Політехнічному інституті та захопився ботанікою, морфологією та систематикою рослин. Один із своїх гербаріїв (близько 350 видів рослин) Сергій Іванович передав в м. Харків професору В. Талієву, який той використав для наукової праці “Определитель высших растений Европейской России”¹⁹. Частину зібраних на Прилуччині лексикографічних матеріалів С. Маслов передав у вигляді 520 карток Б. Грінченку для роботи над “Словником української мови”. Супроводжувальний лист С. І. Маслова до цих карток від 12 жовтня 1904 р. містив ґрунтовне пояснення критеріїв відбору слів до словника²⁰. Згодом, у 1926 р. Сергій Іванович виконав попередню підготовку видання В. Перетца “Слово о полку Ігоревім”, “витратив силу цінного часу й праці, роздобуваючи

Інвентарна книга бібліотеки С. Маслова. 1954 р. Автограф.

Публікується вперше.

ІР НБУВ, ф. 33, спр. 7756, арк. 167.

потрібні джерельні відомості, читаючи коректури та й узагалі заступаючи відсутнього автора книжки”²¹. Сучасна електронна версія книги “Українські інтермедії XVII–XVIII ст.” у передмові М. Гудзія так само нагадує нам про здатність вченого повністю присвятити себе справі колег. Особовий архів С. Маслова містить значну працю з такою самою назвою, тому не випадково автори книги пишуть, що він був “постійним консультантом і душею цього видання”²².

Багато часу та енергії вчений витрачав на збирання та упорядкування особового архіву та бібліотеки (13 165 тт.)²³. Рідкісний за обсягом та змістом фонд особового походження С. Маслова свідчить про його ґрунтовні знання архівної справи. Більшість рукописних копій історичних документів старанно виконано С. Масловим із дипломатичною точністю. Завдяки такому педантичному документуванню подій, ретельному збиранню та копіюванню документів, збережено чимало оригіналів цінних архівних джерел, більшість з яких могла бути втраченою в роки війни, революції, репресій влади. Наприклад, він зберіг копії наказів про звільнення працівників Всеукраїнської Академії наук у грудні 1933 р.: “як тих, хто змикалися з класовими ворогами, шкодили та розвалювали роботу ВУАН”²⁴.

С. Маслов надзвичайно ретельно збирав архів та бібліотеку. Приділяв особливу увагу фізичному стану документів і книг. Він намагався

Екслібрис С. Маслова,
виконаний сином Юрієм*.
ІР НБУВ, ф. 33,
спр. 3273, арк. 1.
Публікується вперше.

придбати тільки якісні видання, без дефектів, м'яких аркушів, а тим більше не терпів плями на книгах чи документах²⁵. Стиль та взірцевий рівень опрацювання його архіву ми демонструємо на прикладі одного з аркушів інвентарної книги бібліотеки. Записи С. І. Маслова відрізняються акуратністю, точністю, характерним дрібним почерком, а також часто мають власну нумерацією аркушів, збереженням дожовтневої орфографії в особистих нотатках, скрупульозні власноручні малюнки схем, таблиць тощо.

В особі С. Маслова ми бачимо досить рідкісний симбіоз педантичності, скрупульозності, ретельності та, водночас, здатності надзвичайно легко віддавати накопичені цінності. Як згадують його учні, студенти, аспіранти, він постійно віддавав для роботи коштовні колекційні видання книг. Проте учні повертали реліквії, випадків крадіжок чи затримання книг не було.

Професійне розуміння цінності накопичених книг та документів поєднувалось у С. Маслова із філософським ставленням до загального питання людської спадщини. Його мудрість втілена у змісті одного з екслібрисів, де текст Біблійного Псалму (38.7) виголошує безсмертну істину про те, що, людина метушиться, накопичує багатства і не відає, кому воно потім дістанеться. Вчений та його родина дбайливо зберегли дорогоцінні книги, передали безкоштовно державі.

С. Маслов мав великий авторитет серед колег. О. Білецький писав так: “Эрудиция его исключительна. Для нее характерна не только широта, но и абсолютная точность знания, благодаря которой каждое суждение Сергея Ивановича в данной области – печатное и устное – является совершенно-авторитетным”²⁶. У листі Президії АН УРСР до

* Юрій Сергійович Маслов (1914–1990), доктор філологічних наук, професор, спеціаліст із загальної, німецької та слов'янської філології.

Сучасний вигляд могили
С. Маслова на Лук'янівському
цвинтарі в м. Києві*.

Ради Міністрів України, написаному у зв'язку із вшануванням пам'яті С. Маслова у 1957 р., наголошувалось: “Він був видатним спеціалістом з історії давньої російської та української літератури. Ні в Україні, ні в усьому Радянському Союзі й поза його межами не було вченого, рівного С. І. Маслову щодо знання фактів і історико-літературного процесу давньої літератури. Він був ученим виняткової ерудиції в галузі бібліографії, книгознавства, палеографії, критики тексту, історії мови та літератури, суспільно-політичної й культурної історії нашої країни”²⁷.

Наукова спадщина С. Маслова заслуговує на відродження. Він пройшов світлий шлях ученого, який працював “далеко від офіційної демагогії”²⁸, уособлював справжнє гуманістичне християнське світорозуміння, духовну культуру, завжди уникав ідейної конфронтації заради плідного наукового пошуку, заради вивчення та збереження вітчизняної культурної спадщини.

¹ Сергій Маслов. 1902–1927. – К. : УНІК, 1927. – 50 с.; Ковальчук Г. І. Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957) : Біобібліогр. нарис / Г. І. Ковальчук, Н. Ф. Королевич ; Нац. парлам. б-ка України. – К., 1995. – 43 с. – (Видатні діячі української книги; вип. 4); Перші книгознавчі читання : зб. наук. пр. / редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : НБУВ. – 1997. – 146 с.; Матяш І. Яскрава постать української науки : Сергій Маслов і архівна справа / І. Матяш // Спец. іст. дисципліни : питання теорії та методики. – 2002. – Чис. 8/9, ч. 2. – С. 247–268; Ємчук О.

* Поруч поховано сестру С. Маслова – Ганну Іванівну Воробйову (1885–1952). Праворуч – подібний надгробок чорного кольору на могилі дружини С. Маслова – Олени Митрофанівни Маслової (1887–1934).

Особовий архівний фонд та бібліотечна колекція С. І. Маслової як складова вітчизняної культурної спадщини / О. Ємчук // *Архіви України*. – 2009. – № 1/2. – С. 105–115; *Ємчук О.* Спогади Ю. Л. Булаховської про С. І. Маслової як джерело дослідження наукової біографії вченого / О. Ємчук // *Архіви України*. – 2009. – № 6. – С. 190–198.

² С. Маслов народився 28 листопада 1880 р. в м. Ічні на Чернігівщині, в купецькій родині. Навчався у Прилуцькій чоловічій гімназії. З 1898 р. і до кінця життя він мешкав у м. Києві. Навчався на хімічному відділенні Політехнічного інституту, на природничому відділенні фізико-математичного факультету Імператорського університету св. Володимира. С. Маслов брав активну участь у студентському русі, за що його було покарано у 1901 р. службою солдатом 43-го Охотського полку м. Луцька. У 1902 р. С. Маслов вступив на перший курс слов'яно-руського відділення історико-філологічного факультету університету та надрукував свою наукову працю “Лірники Полтавської та Чернігівської губерній”. Починаючи з 1903 р. його наукові інтереси формувалися під впливом керівника Семінару російської філології академіка В. Перетца. У 1914 р. після від'їзду В. М. Перетца до м. Петербурга С. Маслов працював приват-доцентом на кафедрі історії російської мови і літератури, яку очолював протягом року та викладав основні навчальні курси В. Перетца: “Слов'яноросійська палеографія”, курс “Література юго-западної Росії XV–XVIII ст.” С. Маслов також організував подібний Семінару науковий гурток. У 1917 р. він очолив Історико-літературне товариство, до якого приєдналися майже 70 істориків та філологів, зокрема колишні учасники Семінару. У 1919 р. С. Маслов організував Музей війни та революції при університеті. У 1924 р. він очолив організований при Археографічній комісії ВУАН Комітет для опису видань, що вийшли на території України в XVI–XVIII ст. Впродовж 1923–1935 рр. – працював в Українському науковому інституті книгознавства. У 1926–1937 рр. – очолював відділ стародруків Всенародної бібліотеки України. У 1939–1950 рр. – очолював відділ давньої української літератури в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР.

³ *Maslov S.* Ukrainische Druckkunst des 16 bis 18 Jahrhunderts / S. Maslov. – Mainz, 1926. – 21 s.

⁴ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 4967, арк. 1.

⁵ *Міщук С. М.* Збирання та наукове описування рукописно-книжкової спадщини України (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.) / С. М. Міщук ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : [НБУВ], 2009. – С. 326.

⁶ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 6039, арк. 2.

⁷ *Дубровіна Л. А.* Бібліотечна справа в Україні у XX ст. : 30–50-ті роки / Л. А. Дубровіна, О. С. Онищенко // *Бібл. вісн.* – 2005. – № 4. – С. 26–27.

⁸ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 833, арк. 22.

⁹ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 4737, арк. 1 зв.

¹⁰ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 833, арк. 27.

¹¹ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 3513, арк. 5.

¹² Перші книгознавчі читання : зб. наук. пр. / редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) [та ін.]. – К. : НБУВ. – 1997. – С. 46.

¹³ *Білокінь С.* Повсякденні турботи повоєнних книгознавців (із листування Ф. П. Максименка) / С Білокінь // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика : 36 статей.* / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 249.

¹⁴ *Назаревский А. А.* Памяти друга : Об ученом в области книговедения С. И. Маслово / А. А. Назаревский // *Вісн. Київ. ун-ту. Серія філол. та журналістики.* – 1959. – Вип. 1, № 2. – С. 130.

¹⁵ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 292, 44 л.

¹⁶ Історія Київського університету, 1834–1959 : (До 125-річчя з дня існування) / відп. ред. О. З. Жмудський. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – С. 225–229.

¹⁷ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 461, арк. 1–2.

¹⁸ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 3835, арк. 2. *В дужках позначка С. Маслова: “Веселовский. Цит. по Пыпину”.*

¹⁹ *Іванченко М. С. І. Маслов – біографічні дані / М. Іванченко // Сергій Маслов, 1902–1927. – К. : УНІК, 1927. – С. 10.*

²⁰ ІР НБУВ, ф. 1, спр. 32494, арк. 1.

²¹ *Перетц В.* Слово о полку Ігоревім : пам’ятка феодальної України-Руси XII віку [Електронний ресурс] / В. Перетц. – К., 1926. – Режим доступу : <http://litopys.narod.ru/peretz/peretz.htm>. – Назва з екрану.

²² Українські інтермедії XVII–XVIII ст. : пам’ятки давньої української літератури [Електронний ресурс]. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrinter/int.htm>. – Назва з екрану.

²³ *Ковальчук Г. І.* Архів професора С. І. Маслова як джерело з історії філологічних студій та Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Г. І. Ковальчук // *Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2009. – Вип. 13. – С. 36–48; Степченко О. П.* Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934) / О. Степченко. – К., 2008. – 217 с.

²⁴ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 2428, арк. 1.

²⁵ *Білокінь С.* Повсякденні турботи повоєнних книгознавців (із листування Ф. П. Максименка) / С Білокінь // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : 36. статей. / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 277.*

²⁶ ІР НБУВ, ф. 33, спр. 35132, арк. 2.

²⁷ ЦДАВО, ф. Р-2, оп. 9, спр. 3753, арк. 131.

²⁸ *Білокінь С.* Повсякденні турботи повоєнних книгознавців (із листування Ф. П. Максименка) / С Білокінь // *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : 36. статей. / Відп. ред. В. М. Даниленко. – К.: Інститут історії НАН України, 2007. – Вип. 11. – С. 278.*

Стаття посвячена 130-летию со дня рождения известного ученого и педагога Сергея Ивановича Маслова (1880–1957). Сделан общий обзор его научного наследия, проанализированы причины существования большого количества неопубликованных трудов, которые сохраняются в его личном архиве.

Ключевые слова: Сергей Иванович Маслов; ученый; педагог; научное наследие; личный архивный фонд; библиотека.

The article is devoted to the 130-th anniversary of birthday of the known scientist and pedagogue S. I. Maslov (1880–1957). The review of his scientific heritage is done in the article, the reasons of existence of large amount of unpublished works that are stored in the personal archival fund are analyzed.

Keywords: Serhiy Ivanovych Maslov; scientist; pedagogue; scientific heritage; personal archival fund; library.